

Bölüm 9

BAĞLAMADA DÜZEN-MAKAM PRATİKLERİ BAĞLAMINDA GÜNCEL PERDE DİZİLİMİNE ALTERNATİF DİZİLİMLER VE ÖĞRETİMDE KULLANIMINA DÖNÜK GÖRÜŞLER

Sami Emrah GEREKTEN¹

GİRİŞ

Tel düzeni, tel ya da tel gruplarının farklı seslere akortlanması yoluyla elde edilen akort sistemlerinin her birine verilen isimdir. Tel düzeni pratikleri, bağlamacılık geleneğinde ve icracılıkta bir ustalık ölçütü (Gerekten, 2022), bağlama öğretiminde ise başat bir konu olarak karşımıza çıkar. Bağlamanın çok-düzenli niteliği çalgının önemli bir farklılığı ve zenginliği olarak kabul edilir. Düzenler, oluşumları itibarıyla bir dem sesi ihtiyacına dayanırlar (Yılmaz, 2015; Öztürk, 2022: 302) ve temelde bir performansta makamın karar seslerini duyurma gereksinimini giderirler. Bu manada düzenler, halk müziğinin makamsal zenginliğinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilirler.

Günümüzde bağlamanın yaygın bilinen ve kullanılan tel düzenlerinin yanı sıra diğer tel düzenlerine ilişkin sahip olduğu zenginliğin tekrar ortaya çıkarılması ve işlenmesine dönük araştırmaların ve sanatsal üretimlerin artışı bir döneme girildiği anlaşılmaktadır. Tel düzenlerine dönük lisansüstü tez çalışmalarının (Demir, 2008; Oral, 2010; Yılmaz, 2015; Gerekten, 2020a, 2022) yanı sıra ortaya konulan yeni metodolojik yazılı materyallerin (Erzincan, 2019) sayısındaki artış (Gerekten, 2020b) konunun araştırmacı ve icracılar tarafından sahiplenildiğini göstermektedir. Öte yandan icracıların, yakın dönemde daha çok üretime yönelindikleri farklı tel düzenlerinde icra örneklerinin artışı ve yeni tel düzenlerini (Özgür Peker, 2017; Erdem Şimşek, 2019; Erkan Oğur, 2021; ArtAkademie, 2021) icat etmeleri çalgının icra ve öğretimine dönük verimli bir sürecin başladığına işaret etmektedir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Devlet Konservatuarı Türk Halk Müziği Çalgı Eğitimi, genc.sami.07@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0002-6362-0704.

BAĞLAMA PERDE DİZGİSİNE BİR BAKIŞ

Bağlama bir sekizli aralığın eşit olmayan on yedi perdeye bölüdüğü bir ses sistemini kullanılmaktadır (Hoşsu, 1997; Öztürk, 2009). Bağlama, oldukça çeşitli perde bağı dizgesi yelpazesine sahip olan bir çalgıdır ve birçok icracı tarafından geçmişten günümüze farklı ve çok sayıda perde bağı dizgileri ile icra edilmiştir. Akdoğu (1999), bağlama perde sayısının şehirden kırsala gittikçe değiştiğini ve ayrıca dönem dönem de değişiklikler yaşanabildiğini aktarır. Bağlama icracılarının, ses ihtiyaçlarını mevcut perdelerini kaydırarak ya da sazlarına kendileri perde bağlayarak ya da saz yapımcılarına bağlatarak bu ihtiyaçlarını giderdikleri, çalıcılar ve saz yapımcıları arasında bu yönde bir perde bağı etkileşimi olduğu aktarılır (Özbek vd., 1989). Perde bağı pratikleri, bazen yöresel müzik kültürü ile etkileşerek bazen icracının farklı tını ve renk arayışları ile icat edilerek ortaya çıkar. Anadolu'nun kadim çalgısı bağlamanın, bu manada farklı yörelerde ve farklı perde bağı tercihleri ile icra edildiği hatta kişiden kişiye değişebilen perde bağı pratiklerinin olduğu bilinmektedir (Ekici, 1993; Tura, 2017; Öztürk, 2009; Öztürk, 2022). Bağlamanın çoğu zaman yaygın kabul görmüş tek tip ve ortak bir perde dizgesi görünümü göstermediği düşünülmektedir.

Yakın dönemde Yurttan Sesler topluluğunca kullanılan sazlarda benimsenen perde diziliminin ise tampere sisteme oldukça yakın özellikte olduğu, zamanla gövdede bile gözlenebilen ek perdelerin tercih edildiği hatta türkülerini radyoda dinleyen yöre insanının tepkileri nedeniyle sonradan bazı ek perdeler bağlanma yoluna gidildiği böylelikle önceden saz saplarında yer almayan bazı perdelerin de Muzaffer Sarısözen aracılığıyla eklendiği aktarılır (Parlak, 2000). Yıllar içinde bağlama saplarındaki perdelerin sayısında artış ve azalışlar gözlemlenmiştir (Sarısözen, 1940; Akdoğu, 1999).

SEGÂH PERDESİ ÖRNEĞİ

Bağlama saplarında belli dönemlerde yer alan fakat günümüzde terk edildiği görülen perdelerden biri segâh (bemol 1) perdesi olmuştur. Geçmişte Ruhi Su (TRT Arşiv, 2019), Mehmet Erenler (Erenler, 2023), Yücel Paşmakçı (Aydınlık, 2020), Ali Ekber Çiçek (Serdartrk; 2006; Kılıoğlu, 2017), Yılmaz İpek (Sazcı, 2021; Uğur, 2012), Talip Özkan (Erstanburaci, 2007; Tarabtarab, 2009; Kaymak, 2015) ve Hamit Çine (Telim, 2018) gibi birçok icracının, sazlarının bazılarında (alt açık tel düğâh teli olarak kabul edilirse bu tele göre) buselik ve uşsak perdelerinin arasında yer alan bu perdeyi sazlarına bağladıkları görülür. Hatta bu icracılardan

Ruhi Su, seghah makam karakteristiğine sahip motifleri bu perde aracılığıyla karara götürmektedir (TRT Arşiv, 2019; Etikan, 2014).

Şekil 1. Ruhi Su ve Sazı (TRT Arşiv, 2019)

Perde bağlama alışkanlıkları, 1980'lere gelindiğinde bazı değişiklikler göstermiş, gerek elektronik müzik üretim teknolojilerinin yaygınlaşması gerek Batı'dan ithal edilen elektronik akort aygıtlarının referans alınmasıyla eşit tempere akortlama ve perde bağlama alışkanlıklarının geleneksel çalgıları daha çok ele geçirmeye başladığı görülmüştür (Yarman, 2023).

Bağlamadaki tel düzeni ve perde bağı pratiklerinin makamsal potansiyeller zemininde birbiri ile oldukça ilintili olduğu bilinmektedir. Öyle ki, aralarındaki ilişkinin icra boyutunda sunduğu avantaj ve/ veya sınırlılıkları, icracının tercihini doğrudan etkileyen sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, bağlamanın çok düzenlilik potansiyeli ile eski ve yeni perde bağlama pratiklerinin yeni icralarda işe koşulması, bağlama çalgısının anlatım imkânlarını geliştirmede önemli katkılar sunabilir. Öte yandan, makamsal bir müzik türü olan halk müziğinin makamsal karakteristiklerinin, sonraki kuşaklara aktarılmasının, bu müziğin başat çalgısı olan bağlama aracılığıyla gerçekleşmesi ayrıca doğal bir beklentidir. Dolayısıyla, bu doğrultuda, bahsi geçen amaca dönük olarak, öğretim materyali olarak kullanılabilir, güncel perde diziliminden farklı ve belirtilen amaca göre fonksiyonist sayılabilecek perde dizilimlerine sahip model sazlara dönük örnekler derlenmiş ve öğretim mecralarında kullanımı yordanmaya çalışılmıştır. Bu araştırma, bağlamanın icrasına ve öğretimine uzunca bir süre etki eden 'tek düzenli, tek tipleşmiş' ve 'çift düzenli' yaklaşımlara alternatif olarak bağlamanın sahip olduğu tel düzeni zenginliğini odağına alan icra yaklaşımlarından hareketle çalgının icra olanaklarının artırılmasına katkı sunmayı hedeflemekte ve öğretimde kullanılabilir bazı model sazlar üzerinde farklı perde dizilimlerini betimlemektedir. Ek olarak bağlamalarının saplarındaki perde bağlarını bu

yeni icra ve perde bağlama pratiklerine uygun hale getirmek isteyen öğrenciler için hazırlanan görsellerde görece perde konumları ve perdelerin üst eşiğe mesafeleri sunulmuştur. Böylelikle bu pratiklerin bağlama icrası ve öğretiminde yaygınlaşmasına dönük temel bir öğrenme ihtiyacının giderilmesi hedeflenmiştir.

Araştırmanın problem cümlesini, bağlamada tel düzenleri ve makam pratikleri ilişkisinden hareketle, bağlama icrasında ve öğretiminde kullanılacak güncel perde dizilimine alternatif nitelikte dizilimlerin icra ve öğretime dönük temel özellikleri nelerdir? oluşturmaktadır. Araştırmanın alt problemleri ise;

1. Alternatif perde dizilimlerine sahip model bağlamaların/sazların saplarındaki perde diziliminin genel görünümü nasıldır?
2. Model bağlamaların/sazların öğretimde kullanılabilirliğine dönük uzman öğretici görüşleri ne yöndedir? şeklinde belirlenmiştir.

YÖNTEM

Çalışma, nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma yöntemler araştırması niteliğindedir. Karma yöntemler araştırmalarında nitel ve nicel verilerin toplanması, analiz edilmesi ve entegre edilmesi söz konusudur (Creswell ve Clark, 2007).

Verilerin Toplanması

Araştırmanın veri toplama sürecinde mevcut ve yeni perde bağı pratiklerine ilişkin veriler ilgili literatür taranarak doküman analizi aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen dokümanlarda yer alan perde bağı dizilimindeki çeşitler derlenmiş ve incelenmiştir. Literatür tarama işleminin ilk safhasında Öztürk'ün (2009), bağlama ses sistemini irdelediği araştırmasında saz klavyesine bazı ek perdelerin eklenmesiyle elde ettiği dizilim model saz 1'de denenmiştir. Ardından, Misket düzeninde Rpd (Rast perde düzeni) makam ve terkiyatında icralar gerçekleştirebilmek için sazına ek perdeler bağladığı bilinen Kemal Çapraz (Dinç) pratiğine göre Model saz 2'deki dizilim oluşturulmuştur. Benzer mantıkla, kervan düzeninde fa perdesi ekseninde Rpd makam ve terkiyatını transpoze icra edebilmek için araştırmacı tarafından Model saz 3'teki dizilim önerilmiş ve uygulanmıştır.

Model saz 4'te ise farklı bir yöntem izlenmiştir. Üstatların tercih ettikleri perde bağı dizilimleri ve bağlamanın perde bağı sayısında zamanla yaşanan değişikliklerin tespiti için Öztürk'ün üstadlık kültürü'ne ilişkin bildirisindeki 'üstad kuşaklarına ilişkin ön liste'de (2012: 12) yer alan isimlerin icraları, internet tabanlı uygulamalar aracılığıyla taranmıştır. Örneklemenin belirlenmesinde ölçüt,

'güncel perde diziliminden farklı bir perde diziliminin icracı tarafından tercih edilmesi' olarak belirlenmiştir. Elde edilen görsel kayıt materyallerinde icracıların kullandıkları farklı dizilimler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu aşamada segah perdeli bir dizilimin varlığı gözlemlenmiş ve model saz 4'te bu dizilim uygulanmıştır.

Model saz 5'teki dizilim ise, araştırmacının lisansüstü tez çalışmaları esnasında icra etmeye başladığı 2018 yılından günümüze kadar olan süreçte icra deneyimini arttırdığı bir dizilimdir. Bu sazda, MS2 ve MS4 dizilimleri aynı saptta kendine yer bulmaktadır.

Model sazlardaki dizilimlerin her biri, bu araştırmada, 24 aralıklı sistem perde dizilimi (24pd), Dinç perde dizilimi (Dpd), Kervan perde dizilimi (Kepd), Segahlı perde dizilimi (Spd) ve Dinç perde dizilimi (Dpd), Kervan perde dizilimi (Kepd), Segahlı perde dizilimi (Spd) ve Kombin perde düzeni (Kopd) olarak adlandırılmıştır. Kopd rumuzu ve tanımı, bu dizilim, Dpd ve Spd'nin birbirine eklenmesi yoluyla oluşturulduğu için araştırmacı tarafından verilmiştir.

Tablo 1. Model Sazlar ve Sazlarda Kullanılan Dizilimler (Çalışmada Kullanılan İsim ve Kısaltmalarıyla)

	Perde dizilimi adı	Uygulandığı saz
1	24 aralıklı sistem perde dizilimi (24pd)	Model saz 1 (MS1)
2	Dinç perde dizilimi (Dpd)	Model saz 2 (MS2)
3	Kervan perde dizilimi (Kepd)	Model saz 3 (MS3)
4	Segahlı perde dizilimi (Spd)	Model saz 4 (MS4)
5	Kombin perde dizilimi (Kopd)	Model saz 5 (MS5)

Teorik ve pratik yansımalarının, geçmişte ve günümüzdeki kullanım yaygınlıklarının ve yenilikçi örneklerin bir arada sunulması amacıyla araştırma bu 5 perde dizilimi ile sınırlandırılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Model sazların hazırlanması aşamasından sonra bağlama çalgısının öğretimi alanında uzman olan bir çalışma grubuna, araştırmacı tarafından hazırlanan ve yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan bir görüşme formu Google Formlar aracılığıyla sunulmuştur. Formda, katılımcılara, araştırma hakkında bilgiler verilmiş ve etik onamları alınmıştır. Formda, öncelikle çalışma grubuna ilişkin demografik verilerin toplandığı ardından model sazlara ilişkin yazılı tanıtımın gerçekleştirildiği bir bölüm yer almıştır. Ayrıca, model sazların her birinde ayrı ayrı olmak üzere araştırmacı tarafından gerçekleştirilen tanıtıcı, spesifik ve

makamsal karakteristikteki icraların örneklendiği videolar yerleştirilmiştir. İlgili perde dizilimlerinin öğretimde kullanılabilirliğinin yordanması amacıyla uzman grubunun ilgili videoları izledikten sonra her bir model saz için aşağıdaki soruları cevaplaması istenmiştir:

1. Model sazda kullanılan perde dizilimi; bağlama öğretiminin hangi seviyesinde/ seviyelerinde kullanılabilir? Gerekçelerinizle açıklar mısınız?
2. Model sazda kullanılan perde dizilimi; bağlama öğretiminde kullanılması bakımından sizce hangi avantajlara ve dezavantajlara sahiptir?
3. Model sazda kullanılan perde dizilimi; bağlama öğretiminde sizce uzman öğreticiler tarafından daha çok hangi konularda, hangi beceri alanlarında, hangi kazanımların sağlanmasında ya da sürecin hangi amaçlarına erişilmesinde işe koşulabilir?

Model sazlardaki hangi perde diziliminin, hangi bağlama öğretimi hususlarında (bağlama öğretimi, makam öğretimi, transpozisyon öğretimi vb.) daha az ve daha çok işe koşulabileceği, model sazların bağlama öğretiminin hangi aşamalarında kullanılabileceği (başlangıç, orta ve ileri seviye) gibi başlıklardaki uzman öğretici görüşlerine erişilmiştir.

Çalışma Grubu

Aşağıdaki tablolarda katılımcı uzman öğreticilere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Katılımcı öğreticiler 'KÖ' ile rumuzlandırılmıştır.

Tablo 2. Katılımcı Uzman Öğreticilere İlişkin Demografik Bilgiler

Rumuz	Yaş	Mesleki kıdem (yıl)	Bağlama icracılığında toplam süre (yıl)	Mesleki müzik eğitimi kurumlarındaki bağlama öğreticiliğinde toplam süre (yıl)
U1	48	25	30	18
U2	47	22	30	13
U3	47	25	32	21
U4	29	4	19	4
U5	43	5	23	18
Ort.	42.8	16.2	26.8	14.8

Çalışma grubu paydaşlarının tamamı, lisansüstü seviyede 'bağlama öğretimi ve/veya icracılığı' hususlarında uzmanlaşmıştır. Uzman grubunun yaş ortalaması (\bar{x} = 42.8) ve mesleki kıdem ortalamaları (\bar{x} = 16.2) oldukça yüksektir. Uzmanlar ortalama 26.8 yıldır bağlama çalgısını icra etmekte ve mesleki müzik eğitimi kurumlarında ortalama 14.8 yıldır çalışmalarını sürdürmektedir.

U1, bağlama çalgısına farklı Türk müziği formlarının uygulanması ve icrası, bağlamanın okul çalgısı olarak kullanımı konularında yayınlar üretmiştir ve bir eğitim fakültesinde akademisyendir. U2, bağlamada pozisyon, transpozisyon ve öğretimi başlıklarında çalışmalar yürüten ve farklı bağlama türlerinde yeni tel düzeni icatları bulunan bir icracı akademisyendir. U3, müzik eğitimi alanında toplu ve işbirlikli bağlama öğretimi konularında çalışan bir doktor müzik öğretmenidir. U4, bağlama öğretimi için egzersiz-etüt üretimi üzerine ve analiz konularında çalışan icracı bir akademisyendir. U5, bağlamada mızraplı-mızrapsız teknikler, süslemeler ve toplu icra konularında çalışan icracı bir akademisyendir. Uzman grubunun, sahip olduğu özellikler, müzik eğitimi ve bağlama icracılığı bağlamlarında araştırmanın ana kapsamı ve amaçları ile uyumlu olduğu varsayılmaktadır.

Araştırmacının Rolü

Araştırmacı ek perde bağlarının eklendiği model sazları, MS1'i 4 hafta, MS2 ve MS3'ü eş zamanlı 4'er hafta, MS4'ü 3 hafta, MS5'i 2 yıl süresince icra ederek performans deneyimi kazanmış ve elde ettiği bulguları paylaşmıştır. Bu bulgular, her bir model sazda, perde dizilimine aşına olma, tel düzeni-dizilim ilişkisinin temel ve ileri boyutlarını algılama gibi hususlarda sağladığı avantajlarla araştırmanın alt problemlerine şekil vermiştir.

Verilerin Analizi

Her bir model sazın, sırasıyla her birinin eşikten köprüye tel boyunun, perde bağlarının üst eşiğe olan mesafelerinin ve tekne boyutlarının ölçümleri manuel olarak gerçekleştirilmiş ve santimetre cinsinden ifade edilmiştir. İlgili model sazın daha çok hitap ettiği belirlenen tel düzeninin/düzenlerinin her birine göre tellerin akort aygıtında eşleştiği seslerin tespiti ise akort cihazı ve akort uygulamaları ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sayısal veriler, okuyucuya tablolar halinde sunulmuştur. Model sazların her birinin öğretimde kullanımına dönük katılımcı uzman öğreticilerin görüşlerinin toplanması ile elde edilen verilerin analizi ise içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Kodlama işlemi sonrasında elde edilen kategori ve temalar okuyucuya sunulmuştur.

BULGULAR

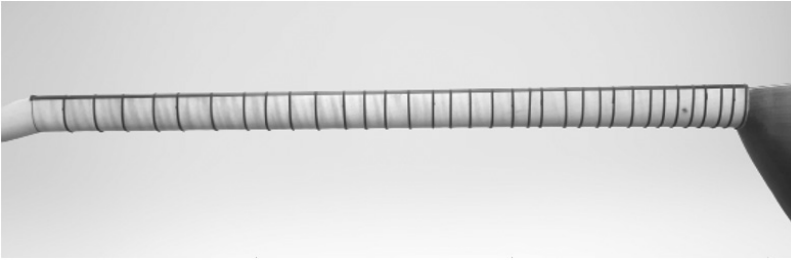
1. Model bağlamaların/sazların perde dizilimlerine ilişkin bulgular

Bu kısımda model sazlar çeşitli yönlerden tanıtılmış dayandığı literatür, oluşturulma şekli ve kaynakları aktarılmıştır. Dizilimlere ilişkin ilgili görseller ve

tablolar sunulmuş ayrıca araştırmacının sazlar üzerinde icra deneyiminden elde ettiği bulgular eklenmiştir.

Model Saz 1

İlk olarak Öztürk'ün (2009) tarifine göre 24 aralıklı sistem perde dizilimli birinci saz (MS1) üzerinde perde bağları hazırlanmıştır. Bu saza perdelerin eklenmesiyle '24 aralıklı sistemin tüm seslerinin sekizli içindeki yerlerini almaları ve tellerin birbirleri arasında mükemmel bir ünison ve oktav ilişkisine sahip olmaları' (Öztürk, 2009: 14) sağlanmıştır. Perdelerin görece konumları görselde sunulmuştur:

Şekil 2. Öztürk (2009)'da Tarif Edilen İlave Perdelerin Denendiği MS1

Sazda 34 perde bağı yer almıştır. MS1'in alt eşikten üst eşiğe tel boyu 93.9 cm, orta eşikten/köprüden üst eşiğe tel boyu 83.75 cm, tekne ölçüsü 41.5 cm'dir.

Tablo 3. Model Saz 1'e İlişkin Akort Bilgileri

Tel düzeni	Açık Tel grupları	Sesler (440 hz)	Tel düzeni	Açık Tel grupları	Sesler (440 hz)
Bozuk	Alt	C4	Misket	Alt	C4
	Orta	F3		Orta	F3
	Üst	Bb3		Üst	A3
Kervan	Alt	C4	Bağlama	Alt	C4
	Orta	F3		Orta	F3
	Üst	Ab3		Üst	G3

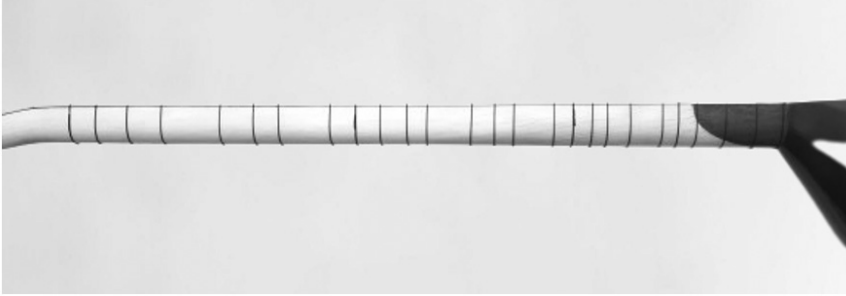
Bu saz, güncel perde dizilimine sahip bağlamalardan/sazlardan farklı olarak 4 ana tel düzeninde (bağlama ve bozuk, düzenlerinin yanı sıra misket ve kervan düzenlerinde) Rast perde düzeni makam ve terkiblerinin icrasına imkân tanımaktadır. Model Saz 1'de perde bağlarının her birinin üst eşikten uzaklığı (Perde No/Cm) sırasıyla şu şekildedir:

1-2.45, 2-4.65, 3-6.72, 4-9.15, 5-10.85, 6-13.34, 7-15.75, 8-17.35, 9-19.10, 10-21.05, 11-23.10, 12-24.58, 13-26.20, 14-27.88, 15-29.64, 16-31, 17-32.5, 18-34.08, 19-35.58, 20-36.80, 21-37.95, 22-39.35, 23-40.56, 24-41.88, 25-42.85, 26-44.25, 27- 45.52, 28-46.5, 29-47.5, 30-48.64, 31- 49.44, 32- 50.55, 33- 51.42, 34-52.35'dir.

Misket ve kervan düzenindeki güncel perde dizilimine sahip bağlamalarda sırasıyla fa# ve fa perdeleri eksenlerinde Rpd makam ve terkiblerinin icrası, perde eksikliği nedeniyle mümkün olamamaktadır. Öztürk'ün (2009) tarifine göre araştırmacı tarafından hazırlanan 24 aralıklı sistem perde dizilimli MS1, dört ana düzenin tamamının icrasına imkan vermekle birlikte yine bu dört ana düzende Rpd makam ve terkiblerinin icrasını mümkün kılmaktadır. Perdeler görünüm itibarıyla oldukça kalabalıktır ve görece eşit mesafeli bir yapı sergilemektedir.

Model Saz 2

Ardından bağlamalardaki güncel perde dizilimine bazı perdeler ekleyerek misket düzeninde öncül icralar gerçekleştiren Kemal Çapraz (Dinç)'in performans örneklerinden hareketle güncel perde dizgesine eklediği perdeler ve bu perdelerin saptaki konumlarını belirlemiştir ve ikinci bir sazda (MS2) uygulanmıştır.

Şekil 3. Kemal Çapraz (Dinç)'in İcralarından Hareketle Perdelerin Eklendiği Sapta Görünüm (Model Saz 2)

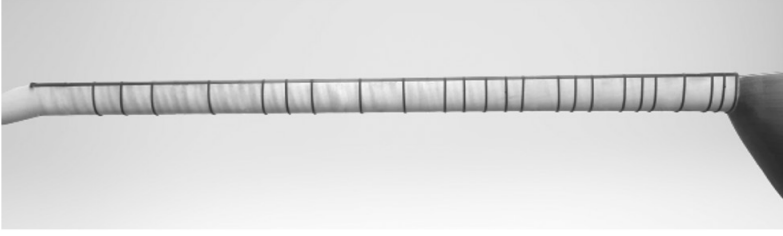
MS2 uzun saplı bir sazdır ve sapında 27 perde bağı yer almıştır. Alt eşikten üst eşişe tel boyu 105.5 cm, orta eşikten/köprüden üst eşişe tel boyu 94.80 cm, tekne ölçüsü 46 cm'dir. Misket tel düzeninde alt açık tel grubu (440 Hz'de) A3, orta açık tel grubu D3-D2, üst açık tel grubu F#3 sesine isabet eder. Model Saz 2'de perde bağlarının her birinin üst eşikten uzaklığı (Perde No/Cm) şu şekildedir:

1-3.15, 2-5.25, 3-7.70, 4-10.45, 5-15.15, 6-17.78, 7-19.65, 8-23.88, 9-25.90, 10-27.90, 11-30, 12-31.68, 13-35.25, 14-37.02, 15-38.61, 16-41.72, 17-43.20, 18-44.75, 19-45.86, 20-47.59, 21-48.84, 22-50.16, 23-51.40, 24-52.80, 25-55.10, 26-57.45, 27-59.50.

MS2'deki dizilim, MS1'deki dizilimin içinde bulunmaktadır. MS2, perde mesafeleri bakımından daha seyrek bir görünüm sergilemektedir.

Model Saz 3

Model saz 3'te ise kervan düzeninde akortlanmış bir sazda Rpd makam ve terkiplerinin transpoze icrasına imkan tanıyan bir perde dizilimi söz konusudur.

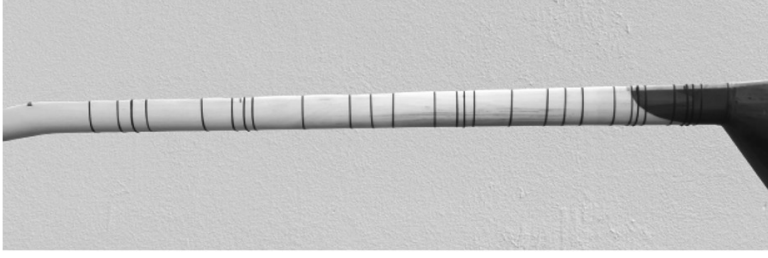
Şekil 4. Kervan düzeni için bir perde dizilimi örneği (Model saz 3)

MS3 uzun saplı bir sazdır ve sapında 24 perde bağı yer almıştır. Sazın alt eşikten üst eşiğe tel boyu 93.9 cm, orta eşikten/köprüden üst eşiğe tel boyu 83.75 cm, tekne ölçüsü 41.5 cm'dir. Kervan tel düzeninde (440 Hz'de) alt açık tel grubu C4, orta açık tel grubu F3 ve üst açık tel grubu Ab3 seslerine isabet eder. Model Saz 3'te perde bağlarının her birinin üst eşikten uzaklığı (Perde No/Cm) şu şekildedir:

1-4.65, 2-6.72, 3-9.15, 4-13.34, 5-17.35, 6-19.10, 7-21.05, 8-24.58, 9-27.88, 10-31, 11-32.5, 12-34.08, 13-35.58, 14-36.80, 15-39.35, 16-40.56, 17-41.88, 18-44.25, 19-45.52, 20-46.5, 21-48.64, 22-50.55, 23-51.42, 24-52.35. MS3'te yer alan dizilim, MS2'in amaç ve işlevlerinden esinlenilerek hazırlanmıştır.

Model Saz 4

Dördüncü bir sazda (model saz 4) ise araştırmada özellikle 80'li yıllara kadar bir çok icracı tarafından kullanıldığı tespit edilen buselik (natural) ve uşşak (pest segah/bemol iki) perdeleri arasında segah (bemol 1) perdesinin bağlandığı dizilimden hareketle hazırlanmıştır. Bozuk düzenindeki segah perdesi kararlı makam ve terkiplerle transpoze irak perdesi kararlı makam ve terkiplerin icrası için ilgili perdenin diğer ünison ve oktavlarının da eklendiği bir dizilime dönük olarak perdeler bağlanmıştır.

Şekil 5. Segah (Bemol 1) Perdesinin Ünison ve Oktavlarının Eklendiği Dizilimde Sapın Görünümü (Model Saz 4)

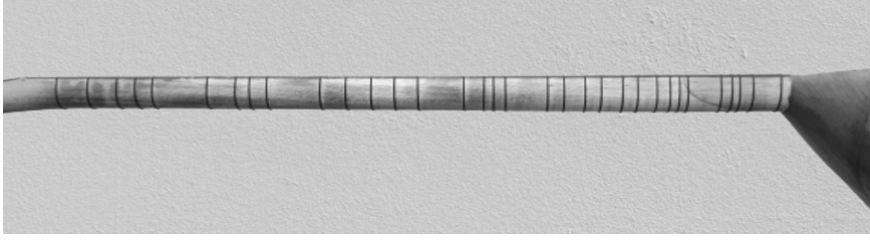
MS4 uzun saplı bir sazdır ve sapında 30 perde bağı yer almıştır. Sazın alt eşikten üst eşiğe tel boyu 97 cm, orta eşikten/köprüden üst eşiğe tel boyu 88.5 cm, tekne ölçüsü 41.5 cm'dir. Bozuk tel düzeninde (440 Hz'de) sesler, alt açık tel grubu B3, orta açık tel grubu E3-4, üst açık tel grubu A3'tür. Model Saz 4'te perde bağlarının her birinin üst eşikten uzaklığı (Perde No/Cm) şu şekildedir:

1-4.90, 2-7.22, 3-8.90, 4-9.56, 5-14.05, 6-16.50, 7-17.45, 8-18.12, 9-22.15, 10-25.90, 11-27.60, 12-29.45, 13-32.65, 14-34.50, 15-35.10, 16-35.90, 17-38.84, 18-40.74, 19-41.62, 20-43, 21-44.28, 22-46.70, 23-48.05, 24-48.55, 25-49.10, 26-51.35, 27-52.30, 28-52.92, 29-53.40, 30-55.40.

MS4, bozuk düzeninde özellikle segah makamının kendi perdesinde karar edilebileceği icralara ve diğer Rast perde düzeni makam ve terkiyatının icrasında iniş cazibesini segah perdesi üzerinden yapmaya imkan tanır. Segah makamının sıra diğer maye, maye-segah, segah-maye gibi segah terkiplerinin var olan perde yüzünden icrasına olanak sunar

Model Saz 5

5. model sazda ise araştırmacı tarafından icracının özel amaçları ile perde bağlama pratiği hedefleri doğrultusunda dizilimlerin harmanlanabileceği örneklenmek istenmiştir. Bu amaçla, model saz 2 ile model saz 4'ün perde dizilimlerinin kombinlendiği bir dizilim önerilmiştir. Bu dizilim, model saz 1 dizilimindeki misket düzeninde Rpd makam ve terkiplerinin icrasını sağlayan perdelerin ayıklanması başka bir deyişle model saz 2 deki dizilimle (ek perdelerin ünison ve oktavları dahil olmak üzere); model saz 4 perde diziliminde yer alan perde segah (ünison ve oktavları dahil olmak üzere) perdelerini içinde barındırmaktadır.

Şekil 6. Dpd ile Spd'nin Kombinlendiği Örnek Bir Dizilim (Model saz 4)

MS5, uzun saplı bir sazdır ve sapında 33 perde bağı yer almıştır. Sazın alt eşikten üst eşiğe tel boyu 92.5, orta eşikten/köprüden üst eşiğe tel boyu 83.35, tekne ölçüsü 39.5'dir. Misket tel düzeninde (440 hz'de) alt açık tel grubu C4, orta açık tel grubu F3, üst açık tel grubu A3 seslerine, bozuk tel düzeninde ise alt açık tel grubu C4, orta açık tel grubu F3 ve üst açık tel grubu Bb3 seslerine isabet eder. Model Saz 5'te perde bağlarının her birinin üst eşikten uzaklığı (Perde No/Cm) şu şekildedir:

1-2.40, 2-4.55, 3-6.70, 4-8, 5-9.21, 6-13.05, 7-15, 8-15.98, 9-17.18, 10-20.9, 11-22.65, 12-24.40, 13-26, 14-27.65, 15-30.85, 16-32.28, 17-32.90, 18-33.74, 19-36.65, 20-37.75, 21-39.18, 22-40.25, 23-41.72, 24-42.72, 25-44, 26-44.88, 27, 45.54- 28-46.10, 29-48.34, 30-49.08, 31-49.56, 32-50.5, 33-52.34.

Bu dizilim, aynı sazda, misket düzeninde Rast perde düzeni makam ve terkiyatı ile bozuk düzeninde segah makamındaki ve segah perdesi kararlı makam ve terkiyattaki ezgilerin buselik yerine kendi perdesinde karar edebileceği bir imkan tanımaktadır. Öte yandan, maye-ıraq, ıraq-maye ve ruy-ı ıraq gibi terkiyelerin icrasında imkan tanır.

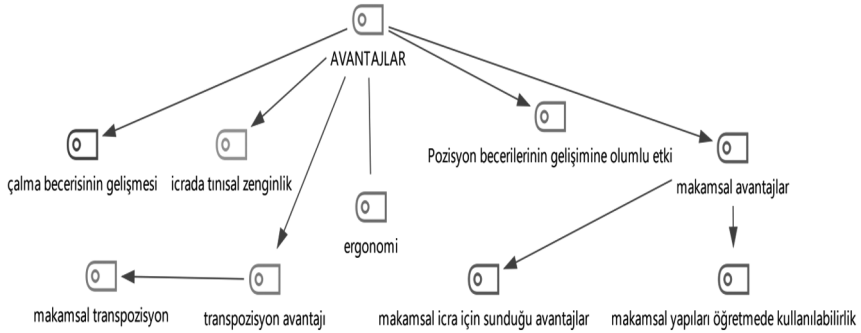
2. Model Sazların Öğretimde Kullanılabilirliğine Dönük Uzman Öğretici Görüşlerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların Model Saz 1'e İlişkin Uzman Öğretici Görüşleri

Model saz 1'in öğretimde kullanılabileceği seviye hususunda elde edilen uzman görüşleri, 'perde diziliminin kullanılabileceği öğretim seviyesi', 'önerilen seviye için sunulan hazırbulunuşluğa ilişkin gerekçeler' ve 'önerilen seviyede kullanımının sunacağı imkanlar' gibi başlıklarda kategorize edilmiştir. Uzmanlar arasında, bağlama öğretiminde öncelikli olarak güncel perde diziliminde icra kabiliyetinin geliştirilmesi gerektiği yönünde bir kabul olduğu anlaşılmaktadır. 'Öğrencilerin öncelikli olarak makam dizilerini sazlarında yerinden çalabilmeleri gerektiğini düşünüyorum' (U1).

Uzmanlara göre MS1, başlangıç seviyesinde 'icracı belirli temel becerileri kazandıktan sonra' (U2) ve 'pozisyon bilgisi öğrencide geliştirildikten sonra' (U2) ve ancak ileri seviyedeki bağlama öğretiminde (U1, U2, U3, U4, U5) kullanılmaya daha çok uygundur. Bu durumu, U3, 'kervan ve misket düzenlerindeki bağlama icrasında, tel geçişlerinin yoğun kullanılması'na bağlamaktadır. U5 te henüz başlangıç ve orta seviyedeki kişi için çok sayıda perdeyi tanımanın güç olduğunu ve perde sayısı arttıkça basılan aralıkların küçülmesinin icrayı zorlaştıracağını öne sürmüştür. Uzmanlara göre, bu model sazın, ileri seviyedeki bağlama öğretimde kullanımı, 'makamsal yapıların öğretilmesi ve pratiğe dönüştürülmesine' (U2) ve 'transpozisyon becerilerinin kazandırılmasında' (U2) katkılar sunabilir.

MS2'de sunulan perde diziliminin öğretimde kullanılabilirliğine dönük avantaj ve dezavantajları hususundaki uzman görüşlerinin kodlanması sonrasında avantajlar kodlarının (n: 12) dezavantaj kodlarından (n: 5) sayıca fazla olduğu anlaşılmaktadır. Avantaj kodlarının yerleştirildiği kategorilere ilişkin harita aşağıdaki gibi oluşmuştur:

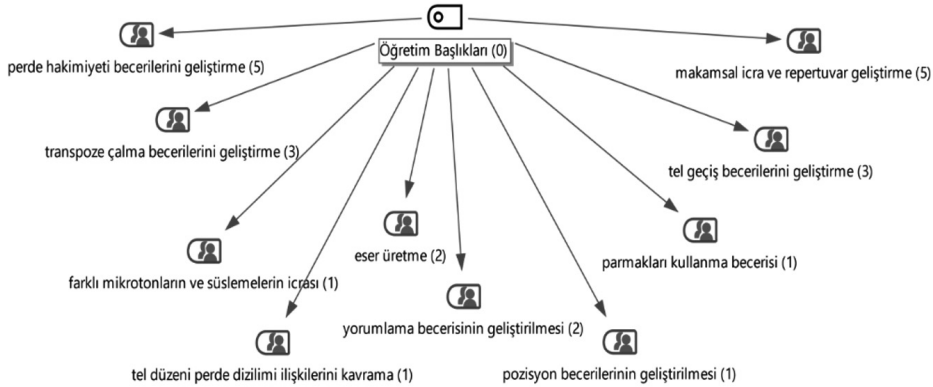

Şekil 7. MS1'deki Perde Diziliminin Avantajlarına İlişkin Kod-Kategori Haritası

Uzmanlara göre, MS1'de yer alan perde diziliminin 'bazı farklı seslere ihtiyaç duyan türkülerin icrasında perdelerin kaydırılmadan icra edilmesine olanak sağlaması' (U5) önemli bir ergonomik bir avantaj sunmaktadır. U3'e göre, perdelerin sık olmasından kaynaklı zorlukların aşılması, çalma becerisinin çeşitli yönlerden gelişimine katkı sunabilir. MS1'in önemli avantajlarından bir diğeri de 'pozisyon hâkimiyetinin' (U2) ve 'pozisyon yaratma becerilerinin gelişmesini' (U4) sağlamasıdır. 'Pozisyon bilgisinin gelişimi de eser yorumlama yetisinin daha iyi seviyeye gelmesine katkıda bulunur' (U4). Öte yandan makamsal icrada ve makam öğretiminde işe koşulabilir özellikleri bulunmaktadır. 'Orta seviye icracıların makamsal yapıları çalgısının üzerinden görerek öğrenmesi ve

uygulamalar yapabilmesi bakımından önemlidir. İleri seviye icracılarda ise 4 farklı tel düzeninin her birinde rast perde düzeni ve terkiblerinin icrasına imkân tanımaktadır' (U2). Bu özellikleri ile MS1'deki perde dizilimi 'eserlerin transpoze olarak çalınabileceği seçenek sayısını artırmakta' (U1) böylelikle 'transpoze çalma becerisinin gelişmesine olanak sunmaktadır' (U3). 'Makamsal transpozisyon imkânı sunması icrada tınısal zenginliğin ortaya çıkarılmasına fayda sağlayacaktır' (U2). Uzman görüşlerine göre dizilimin öğretimde kullanılmasının tek ve en önemli dezavantajı perde diziliminin görünümü ve niceliğine ilişkin özellikleridir (n: 5). 'Başlangıç seviyesinde perdelerin kavranmasında az da olsa zorluk çekilebilme ihtimali vardır' (U3) ve bu seviyedeki öğrenciler için 'perde sayısı kafa karıştırıcı olabilir' (U1). 'Perde bağı sayısının güncel dizilimdeki sayıya göre fazla olması' nedeniyle (U2), 'sık kullanılan perdelere alışkın bir gözün bu sazla icraya alışması zaman alabilir' (U5). Bu nedenle, dizilim, 'perde bağı sayısı nedeniyle öğrenci için bir alışma süreci gerektirecektir' (U5).

MS1'deki perde diziliminin bağlama öğretiminin hangi başlıklarında kullanılabileceğine dönük elde edilen görüşler oldukça çeşitlidir. Görüşlerden elde edilen kodların yerleştirildiği kategoriler arasında baskın olan kategoriler, 'makamsal icra ve repertuar geliştirme' (n: 5), 'perde hâkimiyeti becerilerini geliştirme' (n: 5) dir:

Şekil 8. MS1'deki Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanılabileceği Başlıklara İlişkin Kod-Kategori Haritası

Bu dizilimden istifade edilebilecek önemli öğretim başlıklarınının makamsal pratiklerle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Uzman grubuna göre, bu dizilim, 'açış, makamsal seyir, halk müziği dışı makamsal repertuarın geliştirilmesi' (U5), 'farklı makamları ve makamlardaki eserleri işitsel olarak kavrama ve icra' (U3, U5)

gibi başlıklarda, daha çok kullanılabilir. Makam pratikleri ile ‘perde hâkimiyeti becerileri’ (n: 5) arasındaki ilişki doğrudan bağlantılıdır:

‘Makamın dizisine göre oluşan aralıkların hem nazari hem de pratik olarak tuşe üzerindeki yerlerinin kavranması ve bu sayede kas hafızasını da işe koşarak mental becerinin de artmasına katkı sunabilir’ (U2).

‘Perdeleri tanıma, perdeler arasında ezgisel bağlantılar geliştirme gibi kazanımların sağlanmasında faydalı olabilir’ (U5).

Uzman görüşlerine göre, diğer öğretim başlıkları arasında öne çıkanlar ise transpozisyon ve tel geçiş becerileridir. ‘Transpoze çalma adaptasyon’ (U4), ‘ezgileri transpoze edebilme’ (U3) ‘her iki elde tel geçişlerini doğru yapabilme’ (U3) gibi kazanımların sağlamanın yanı sıra, bu perde diziliminin ‘eser üretimi’ (U4, U5), ‘yorumlama becerisinin geliştirilmesi’ (U2), ‘pozisyon becerilerinin geliştirilmesi’ (U4) ve ‘tel düzeni perde dizilimi ilişkilerini kavrama’ (U3) gibi başlıklarda işe koşulabileceği anlaşılmaktadır.

Katılımcıların Model Saz 2’ye İlişkin Uzman Öğretici Görüşleri

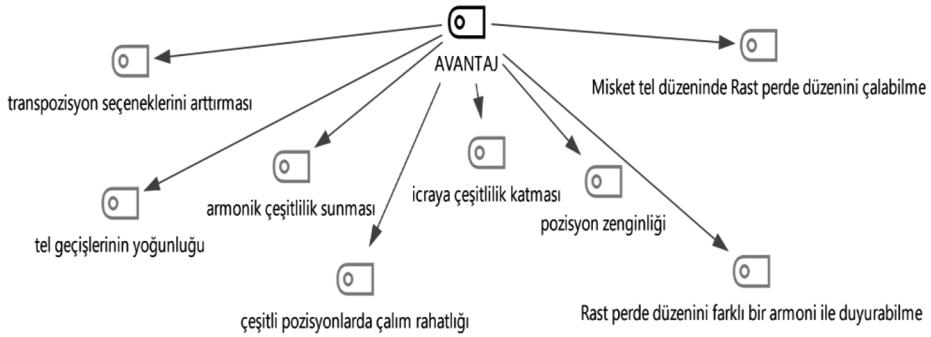
Model saz 2’nin öğretimde kullanılabileceği seviye hususunda elde edilen uzman görüşleri, ‘önerilen seviyeler’ ve ‘gerekçeler’ kategorileri ile okuyucuya sunulmuştur. Uzmanlara göre, MS2 perde dizilimi, ‘Sazdaki perde ve akort düzeninden’ (U4) ve ‘çalma pozisyonlarının zenginliği ve tel geçişlerinin yoğunluğundan dolayı’ (U3) orta ve ileri seviye bağlama öğretiminde kullanılabilir mahiyettedir:

‘Günümüzde pek çok farklı düzen ile icraya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. (...)Bu manada farklı deneysel tel düzeni çalışmaları yapan icracılarda gün geçtikçe artmaktadır. Bu tel düzenleri ya armonik ya da makamsal yapıyı öne çıkartmayı hedefleyen ve çalgıda farklı tınılar oluşturmaya çalışan icracıların benimsedikleri bir yol olarak karşımıza çıkıyor. Bu da üst düzeyde çalgı bilgisi ve performansını gerektirmektedir’ (U2).

U2’nin belirttiği hazırbulunuşluğun başlangıç seviyesinde ortaya konması mümkün görünmediğinden, özellikle öğrencinin ‘bağlamanın/sazın temel düzeydeki icra tekniklerini ve perde dizilimlerini standart bir şekilde öğrendikten sonra’ (U4) ve ‘misket tel düzenini iyice kavrandıktan sonra’ (U5) bu dizilimin bağlama öğretiminde kullanılabileceği ileri sürülmektedir. Misket düzeninin başlangıç düzeyinde öğretimi genelde tercih edilmemektedir. Uzmanlar, buradan hareketle, orta seviyede güncel perde diziliminde misket tel düzeninin öğretiminin ardından bu ‘perde diziliminin orta seviyede eğitiminin başlatılabileceğini ve üst

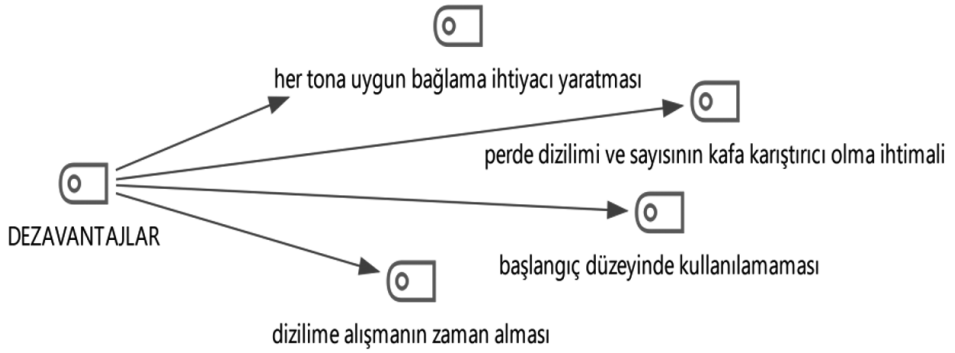
seviyede ise yorumculuğa yönelik olarak mutlaka eğitiminin verilmesi gerektiğini' (U2) vurgulamıştır.

MS2'nin bağlama öğretiminde kullanılması, uzmanlara göre, çeşitli avantajlar ve dezavantajlar sunmaktadır. Avantajlar arasında baskın bir kod bulunmamakla birlikte, transpozisyon, makam, armonik ve pozisyonel çeşitlilikler gibi artılar sunduğu anlaşılmaktadır:

Şekil 9. MS2'deki Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Sağlayabileceği Avantajlar İlişkin Kod-Kategori Haritası

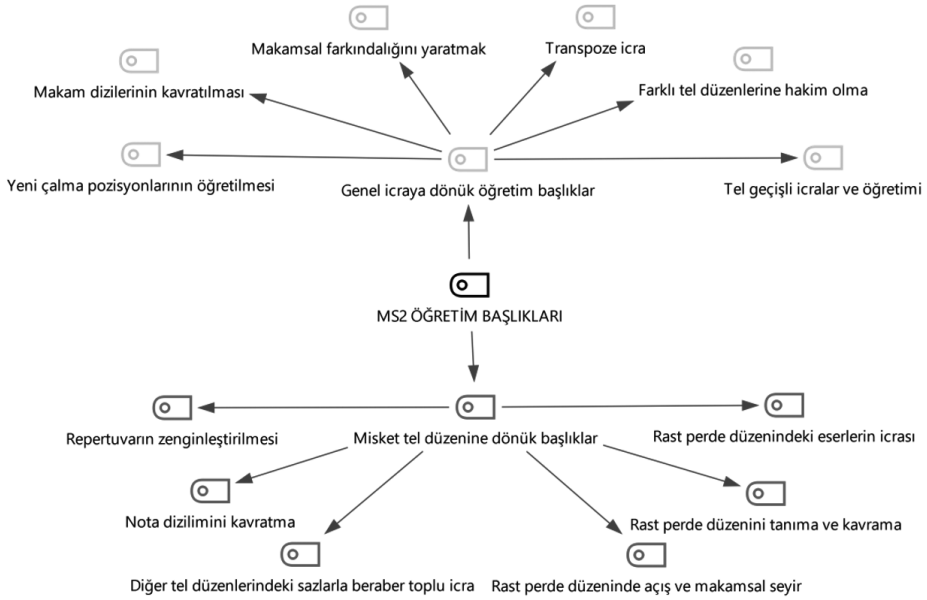
Dizilim, uzmanlara göre, 'sunduğu 'pozisyon zenginliğinden dolayı öğrencinin çok yönlü düşünmesine katkı sağlayabilir ve tel geçişlerinin yoğun kullanılmasını gerektirdiğinden tezeneyi kullanma becerisini geliştirir' (U3). 'Armonik yapıdaki icra' (U4) avantajı nedeniyle öğrenci bu alanda bilgi kazanabilir. 'Çeşitli pozisyonlarda çalım rahatlığı sunduğu için icraya çeşitlilik katmaktadır bu nedenle öğrencinin yorumlama yetisinin arttırır' (U4). Diğer yandan, güncel perde diziliminde yer almayan perdelerin bu dizilimde yer alması sebebiyle 'misket tel düzeninde Rast perde düzeni (makam ve terkiyatını, y.n.) çalabilme avantajını sağlamakta armonik olarak Rast perde düzenini farklı bir şekilde duyurabilmektedir (U5). Ayrıca bağlamada pozisyonel icra temelinde 'transpoze olarak çalınabileceği seçenek sayısını arttırdığı' (U1) için öğrencinin 'farklı ve çok yönlü düşünmesini' (U3) sağlayabilir. Dizilimin en önemli dezavantajının ise 'perde dizilimi ve sayısının belli bir adaptasyon süreci gerektirmesi' olduğu anlaşılmaktadır ve dezavantajları hususunda ise farklı görüşler bulunmaktadır:

Şekil 10. MS2 Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanımının Yaratabileceği Dezavantajlara İlişkin Kod-Kategori Haritası

Uzmanlara göre, bu dizilim 'bağlamanın yapısal ve tel düzenlerindeki özelliklerinden kaynaklı olarak çalıp söyleme ya da eşlik etme noktasında tona uygun bağlama ihtiyacı oluşmaktadır. Bu da bazen çok sayıda saz bulundurma ihtiyacı oluşturmaktadır. Bağlamanın yapısal ve tel düzenlerindeki özelliklerinden kaynaklı olarak çalıp söyleme ya da eşlik etme noktasında tona uygun bağlama ihtiyacı oluşmaktadır. Bu da bazen çok sayıda saz bulundurma ihtiyacı oluşturmaktadır' (U2). Öte yandan, 'güncel perde dizilimine alışkın bir gözün bu sazla icraya alışması zaman alabilir' (U5). Özellikle, 'perde dizilimi ve sayısının kafa karıştırıcı olma ihtimali' (U1) nedeniyle 'başlangıç düzeyinde kullanılması uygun olmayabilir' (U3).

MS2'nin bağlama öğretiminde kullanılabileceği başlıklara dönük elde edilen veriler 'genel icraya dönük öğretim başlıkları' ve 'misket tel düzenine dönük başlıklar' şeklinde iki alt kategoride sunulmuştur. Uzmanlara göre, 'transpozisyon' (U1) ve 'tel geçiş becerilerinin' (U1, U3) geliştirilmesinin yanı sıra 'normalde bu düzende makamsal yapıları bakımından icra edilemeyen eserleri ek perdeler yardımıyla icra edilebildiğinin farkındalığını yaratılması açısından mutlaka çalışılmalıdır' (U2).

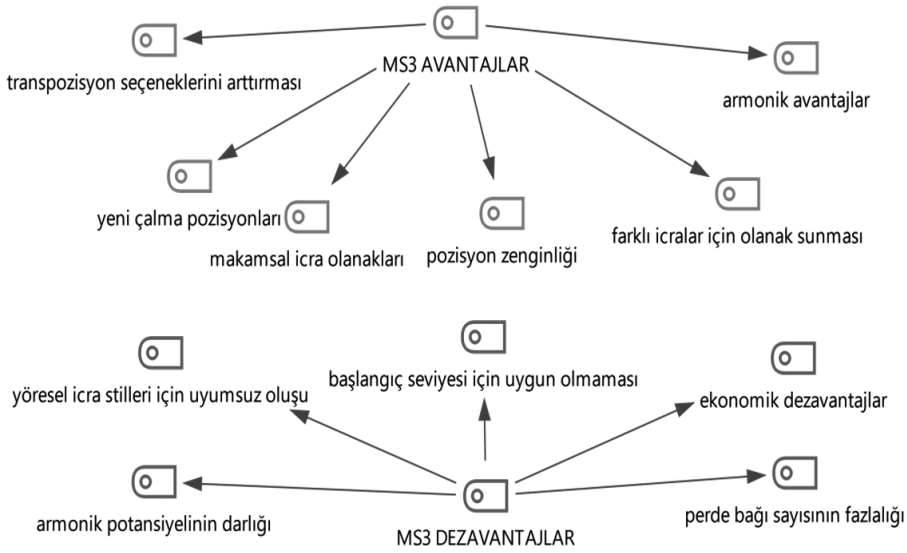

Şekil 11. MS2 Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanılabileceği Öğretim Başlıklarına İlişkin Kod-Kategori Haritası

Katılımcıların Model Saz 3'e İlişkin Uzman Öğretici Görüşleri

MS3'ün bağlama öğretiminin hangi seviyelerinde kullanılabileceğine dönük görüşler daha çok 'orta ve ileri seviye' kategorisinde yoğunlaşmaktadır. 'Üst tellerin yoğun kullanıldığı ezgilerde orta seviyeye nazaran daha çok ileri seviyenin göz önünde bulundurulması'nın (U3) daha uygun olacağı yönünde görüşler bulunmaktadır. U5'e göre de, 'ilgili düzen iyice kavrandıktan sonra orta ve ileri seviyede bu perde düzeninde çalışılabilir'. Orta seviyelerde daha çok 'nazari makam bilgisi öğreniminde ve pratik uygulamaların yapılabilmesi açısından kullanılabilir' (U2).

MS3'teki dizilim, uzmanlara göre, 'farklı bir transpozisyon seçeneği sunmakta' (U1), 'kervan düzeninde yeni ve karmaşık çalma pozisyonlarına' (U3) imkân tanımaktadır. Kervan tel düzeninde Rast perde düzenini çalabilme avantajı, armonik olarak bu düzenin makam ve terkiplerini farklı bir şekilde duyurmaktadır (U5).

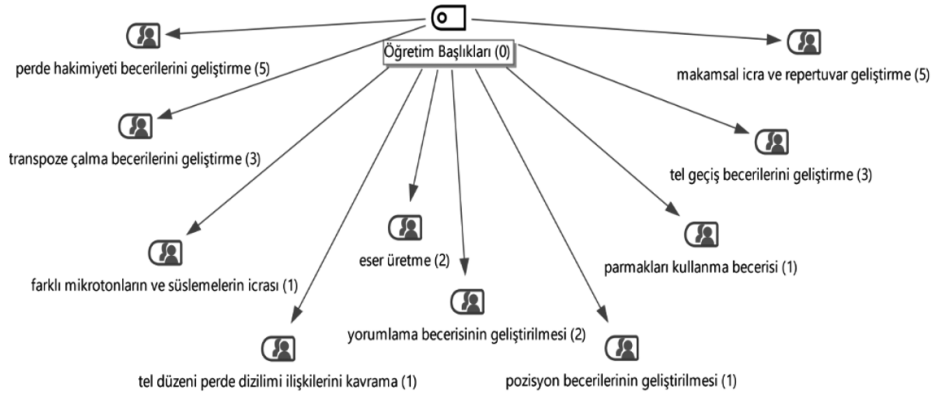

Şekil 12. MS3 Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanımının Avantaj Ve Dezavantajlarına İlişkin Kod-Kategori Haritası

Dezavantajları arasında ise, perde bağı sayısının sıradışılığı, 'bazı yöresel stillerin icrasında uygun olmaması' (U3), 'açık tellerin armonik uyumsuzluğu' (U3), 'dizilimin bir alışma sürecini gerektirmesi' (U5) olarak sıralanmıştır. U2 ise, ekonomik bir dezavantaj sunmuştur:

'Bu tür perde dizilimlerinin yer alacağı çalguların yapısal özelliklerinin de icracının kullanmak istediği ses tonu ve tımsal özelliklere bağlı olarak değişiklik göstermesi beklenir. Bu durumda da yeni çalgı yaptırma ihtiyacı doğar ve bu günümüzde ekonomik açıdan oldukça zorlayıcıdır' (U2).

MS3'ün bağlama öğretiminde kullanılabilirliğine dönük uzmanlara yönlendirilen sorudan elde edilen cevapların içerik analizi edilmesinden sonra elde edilen veriler 4 ana kategoride toplanmıştır. Bu kategorilerde, MS3 dizilimi, 'çalgı hâkimiyeti', 'pozisyonel', 'makamsal' ve 'kervan düzenine dönük' becerilere ilişkin kodlarla gruplandırılmıştır:

Şekil 13. MS3 Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanılabileceği Başlıklar

Uzmanlara göre MS3, özellikle ‘kervan tel düzeninde Rpd’deki eserlerin icrası, yine bu düzende Rpd’de açış ve makamsal seyir ve repertuarın geliştirilmesi’ (U5) gibi tel düzeni pratikleri çerçevesindeki katkıları nedeniyle bağlama öğretiminde kullanılabilir. Öte yandan, ‘pozisyon’ (U2,U4), ‘makamsal teori ve pratiklerin aktarımı’ (U5, U2, U3) hususlarında işe koşulabilir.

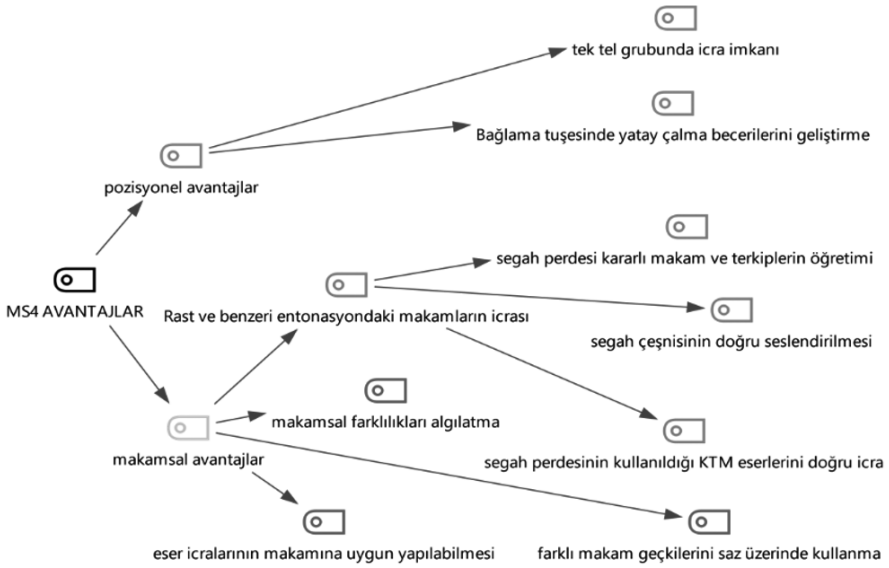
Katılımcıların Model Saz 4’e İlişkin Uzman Öğretici Görüşleri

Uzmanlara göre MS4, orta ve ileri seviye bağlama öğretiminde kullanılabilir. U3’e göre, bu durumun en önemli gerekçesi, ‘perde dizilimi açısından güncel perde dizilimine göre yeni değişikliklerdir’ (U3). Diğer bir gerekçe, özellikle tiz bölgelerde buselik perdesine ve ‘segâh ya da ‘bemol 1’ şeklinde tanımlanan perdelere basmanın zorluğudur. ‘Özellikle tiz bölgede buselik perdesine ve bemol 1 ile tanımlanan perdelere bu perdelerin oldukça dar bir alana sahip olması nedeniyle basmak oldukça güçtür’ (U5). Uzmanlara göre, MS4’ün bağlama öğretimi açısından sunabileceği önemli avantajlardan birini ‘segâh makam ve terkiyatına ilişkin pratiklerin aktarımı başlığı oluşturmaktadır:

‘Klasik Türk müziğinde kullanılan komalar çalgıları üzerinde (KTM çalgıları) kullanılmaktadır. Ancak Türk halk müziğinde zaman içerisinde perde dizgesinin de standartlaştırılması ile bağlamanın sapından çıkarılmıştır. Oysaki halk müziği repertuarında yer alan birçok makamsal eserlerin icrasında bu perdelerin basılmaması duyum açısından makamın hissiyatından uzaklaştırıcı bir etki yaratmaktadır’ (U2).

MS4’ün sunabileceği önemli avantajlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu avantajlar, makamsal ve pozisyonel avantajlar şeklinde iki grupta sunulmuştur. MS4’ ün

makamsal avantajları daha çok segâh makam pratiklerine ilişkindir. Uzmanlara göre, MS4, Rast ve segâh benzeri entonasyondaki makam ve terkiplerin uygulanmasında (U1, U5), bu makamdaki Klasik Türk Müziği eserlerinin bağlamadaki icrasında (U2) işe koşulabilir. Öte yandan, makamlar arası geçkiler ve makamsal farklılıklar gibi konular üzerinden de makamsal bir öğretim gerçekleştirilebilir. Pozisyonel avantajları ise ana melodik hattın yürüyüşü bağlamında ‘daha çok tek tel grubu üzerinde icra imkanını sunması’ (U4) ve yatay pozisyonel icra bağlamında ‘tuşesinde farklı bir yatay çalışma imkanı sunması’ (U2) dir. Ayrıca U5’göre, ‘bu sazla segah sesinin günümüz sazlarındaki yaygın perdeleme anlayışına göre daha dik kullanıldığı Alevi-Bektaşî müzik kültüründeki eserler de’ (U5) bu dizilimle icra edilebilir.

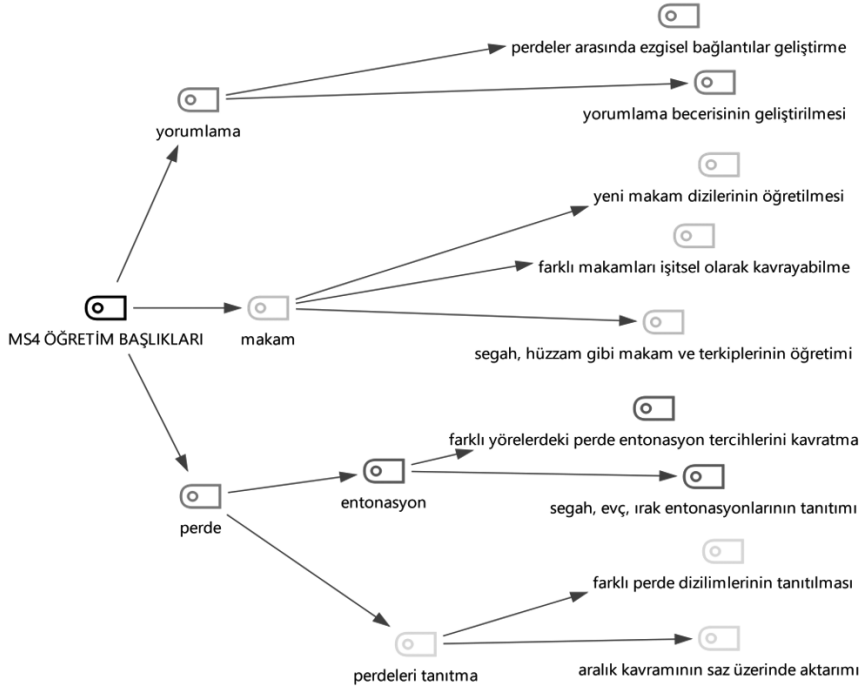

Şekil 14. MS4 Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanılmasının Sağlayabileceği Avantajlar

MS4'teki perde diziliminin dezavantajları ise daha çok seviyeye ve ajiliteli icraya dönüktür. U3'e göre, 'başlangıç seviyesine uygun olmaması' (U3) önemli bir dezavantajdır. Diğer dezavantajları ise daha çok temiz sesler ve konforlu bir ajilite imkânı sunamaması ile ilgilidir:

'Perde dizilimi asimetrik özellik gösterdiği için transpoze olanağının sınırlı olması, bazı perdelerin oldukça dar bir alana sahip olması ve bu dar perdeleri seslendirmenin belli güçlükler barındırması bu saz dezavantajları olarak sıralanabilir' (U5).

Çalışma grubuna göre MS4 bağlama öğretiminde ‘perdeler’ ve ‘makamlar’ gibi konuların öğretiminde ve yorumlama becerisinin geliştirilmesinde gerekli teorik bilginin kazandırılmasında işe koşulabilir. Bahsedilen her bir konu bir alt kategori olarak belirlenmiş ve her birinde alt öğrenme başlıklarının olduğu farklı kodların bulunduğu görülmüştür:

Şekil 15. MS4 Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanılabileceği Öğretim Başlıkları

MS4'teki perde dizilimi, bağlama öğretiminde kullanılabileceği en baskın başlığın makam öğretimi ve perde entonasyonları konusunda olduğu anlaşılmaktadır:

‘Segâh (ve ırak ve eviç) perdesinin farklı melodik hareketlerde tiz ya da pes olarak kullanılması konusunda, segâh ve rast makamının icrası konusunda, segâh ve eviç perdesinin tiz seçeneğini barındıran türkülerin icrası konusunda faydalı olabilir. Bu perde dizilimi çalarak söyleme, doğaçlama çalma, makamsal repertuarın geliştirilmesi, farklı yörelerdeki türkülerini icra edebilme (perde kaydırmadan), perde hassasiyeti gerektiren toplu bir icrada farklı entonasyonlardaki perdeleri icra etme gibi beceri alanlarında işe koşulabilir’ (U2).

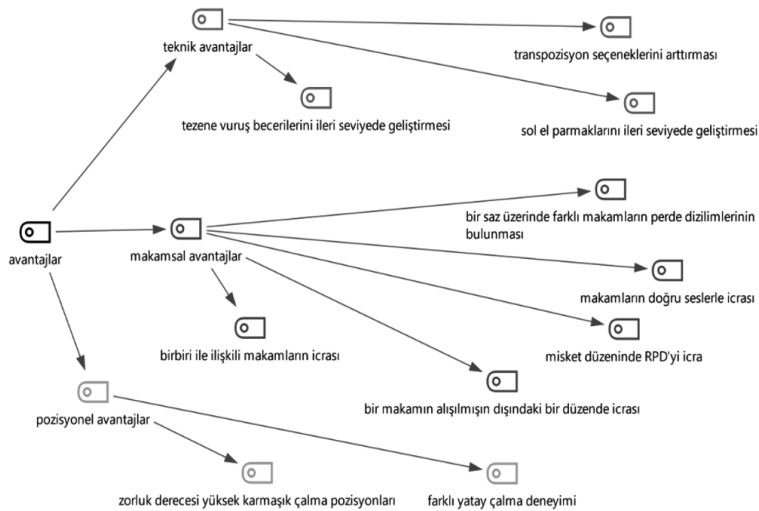
Katılımcıların model saz 5'e ilişkin uzman öğretici görüşleri

Uzmanların tamamı MS5'in bağlama öğretiminin ileri seviyelerinde kullanılabileceği hususunda hemfikirdirler. 'iki model sazın (MS2 ve MS4) birleşimi olması' (U4), başka bir deyişle 'her iki saza ait güçlükleri bir arada barındırdığından' (U5) ve 'karmaşık çalma tekniklerinin yoğunluğu'ndan (U3) dolayı ileri seviyede kullanılabilir.

İleri icra becerilerinin geliştirilmesinde önemli katkılar sunabileceği düşünülen MS5'in avantaj ve dezavantajları kullanılacağı içerik ve seviyeye göre değişiklik göstermektedir:

'Elbette perde sayısının artması, olanakları genişlettiği için makamsal duyum açısından farklı estetik seçenekler barındırdığı aşikârdır. Ayrıca Klasik Türk Müziği repertuvarındaki birçok eserin icrası da bu sazlarla mümkün olabilir. Bu bakımdan avantajları vardır. Diğer taraftan perdelerin sıkışması özellikle tiz perdelerde icra sırasında hatalar olmasına sebep olabilir. Transpoze icra ve hangi perdelerin transpozeye uygun olduğunun anlık olarak hesaplanması oldukça güçtür. Transpoze icra için bu tip sazda özel bir çalışma gerekmektedir ve standart saza göre daha güç şekilde gerçekleştirilebilir' (U5).

MS5, 'perde sayısının fazlalığı' (U2), 'perdelerin sıkışık görünümü bir dizilime sahip olması' (U5) gibi nedenler 'kafa karıştırıcılığı yüksek' (U1) bir dizilime sahiptir. Bu nedenle, 'transpoze icra için özel bir çalışma gerektirmemesi' (U5) uzmanlarca dezavantaj olarak ileri sürülmüştür. Fakat özellikle, 'teknik', 'makamsal' ve 'pozisyonel' avantajlar sunmaktadır:

Şekil 16. MS5 Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanılmasının Sunabileceği Avantajlar

Uzmanlara göre MS5, 'makamsal yetkinlikler, çeşitli pozisyon bilgilerinin ve tel geçiş becerilerinin arttırılması' (U4), 'ilgili düzende taksim/açış becerisinin geliştirilmesinde ve transpoze icra becerisinin geliştirilmesi' (U2) gibi konularda öğreticiler tarafından kullanılabilir:

Şekil 17. MS5 Perde Diziliminin Bağlama Öğretiminde Kullanılabileceği Öğretim Başlıkları

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bağlama çeşitli perde bağı dizgileriyle icra edilebilen bir çalgıdır. İcracılar, ses ihtiyaçlarını mevcut perdelerini kaydırarak veya kendileri perde bağlayarak giderirler. Bağlamada yaygın kabul görmüş tek tip ve ortak bir perde dizgesi görünümü olmamasına rağmen bağlama icrasında ve öğretiminde standartlaşma gayesi ile bozuk düzeninin başat düzen haline getirilmesi ve temperyalist etkilerin sonucunda bir çeşit tek tipleşme ve tek düzenleştirme doğmuş fakat icracılar arasında farklı perde bağı tercihlerinin tekrar gündeme gelmesiyle günümüzde bu durum değişmeye başlamıştır.

Bu araştırma ile bağlamada dört ana tel düzeninde; transpozisyon yoluyla, Rpd makam-terkiblerinin icra edilebileceği ve seghah makam karakteristiğine sahip melodilerin kendi perdesinde karar edebileceği perde dizilimleri örneklendirilmiştir. Bu bağlamda, tel düzenleri ile perde bağlama pratikleri arasındaki ilişkinin çeşitli özellikleri ortaya konmak istenmiştir. Özellikle transpozisyon temelli icra yaklaşımları ile yeni perde dizilimi arayışlarının birbiri ile yakından ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Makamsal düzlemdeki tüm bu arayışların bağlamanın sahip olduğu ses sisteminin ve icra olanaklarının potansiyelinin geliştirilmesi ve öğretim mekanizmalarına aktarımı ile bağlamanın tek düzenli, tek perde dizgeli ve westernize-standardize edilmiş bir görünümünden uzaklaşabileceği anlaşılmaktadır.

Model Sazların İcra ve Öğretimde Kullanımına İlişkin Genel Sonuçlar

Öztürk'ün (2009) tarifıyla hazırlanan model sazın özellikle bağlamanın ses sistemi ve sahasının öğrencilere aktarımında model olarak kullanılarak işe koşulabileceği öngörülmektedir. Saz 24 eşit olmayan taksimatlı sistemin modeli görünümündedir. Bu sazdaki perde dizilimi MS2 ve MS3 perde dizimlerini kapsar mahiyettedir. Ayrıca, MS4 ana düzenlerde Rast perde düzeni makamları da dâhil olmak üzere birçok makam ve terkiyatın icrasına perde gereksinimi kalmaksızın imkan tanıdığından makam ve makamsal transpozisyon becerilerinin öğretiminde yardımcı araç olarak kullanılabilir.

MS1'in, öğretimde kullanılabilirliğine dönük uzman öğretici görüşlerine göre, bu sazdaki perde dizilimi daha çok ileri seviye olmak üzere orta ve ileri seviyedeki öğrencilerle çalışılabilir ve özellikle makam pratikleri, tel düzeni ve transpozisyon ilişkilerinin kavratılmasında işe koşulabilir. Uzmanlara göre, MS1'de yer alan perde dizilimi önemli bir ergonomik avantaj sunmakta ve özellikle pozisyon becerilerinin geliştirilmesinde, transpoze makamsal icrada ve makam öğretiminde kullanılabilir özellikler taşımaktadır. Fakat sahip olduğu perde bağı sayısı, bir adaptasyon sürecini gerektirmektedir.

Dinç'in misket düzeninde Rast perde düzeni makamlarını icra etmesine olanak sunan perde dizilimine sahip MS2'nin ise misket düzeni icrasında ve öğretiminde yaşanan perde gereksinimi odaklı sınırlılıkları ortadan kaldırdığı görülmektedir. Böylelikle bir yandan yatay ve dikey pozisyon olanakları artan misket düzeninin açık telleri aracılığıyla sunduğu armonik zenginliklerden, transpoze biçimde Rast perde düzeni ve terkiyatının icralarında da yararlanılabilmektedir.

MS2'in, öğretimde kullanılabilirliğine dönük uzman öğretici görüşlerine göre bu saz bağlama öğretiminin orta seviyelerinde düzen pratiklerinin öğretiminde ve ileri seviyelerinde ise yorumculuk becerilerinin gelişiminde kullanılabilir. Başlangıç seviyesinde ise gerektirdiği hazır bulunuşluktan ötürü tercih edilemeyebilir. En spesifik katkısı, Rast perde düzeni makam ve terkiyatlarını çalabilme avantajını sunmasıdır. Farklı tonlarda çalıp söyleme ya da eşlik etme pratikleri için çok sayıda ve farklı ebatlarda bağlamalara gereksinim duyurması önemli bir dezavantajdır. Bağlama öğretiminin farklı kademelerinde transpozisyon ve tel geçiş becerilerinin aktarımının yanı sıra Rast perde düzeni makam ve terkiyatının farklı pozisyon ve armoni seçenekleri ile icra edilebilirliğinin farkındalığının oluşturulmasında kullanılabilir.

Model saz 3 ise kervan düzeninin geleneksel icra tarzının aksine bu düzende Rast perde düzeni makam ve terkiyatının icrasına imkan tanıyan perde dizilimi,

misket düzenindekine benzer bir yöntemle ve bu düzende sahip olduğu pozisyonel zenginliğin henüz yeterince işlenememesine dikkat çekmek amacıyla araştırmacı tarafından ortaya konmuştur. Bu dizilim, kervan düzenindeki icra potansiyelinin gelişmesine imkan tanıyabilir.

MS3'ün, bağlama öğretiminde kullanılabilirliğine dönük uzman öğretici görüşleri, özellikle transpozisyon ve nazari makam bilgisi öğretimi aktarımında orta ve daha çok ileri seviyelerde kullanılabileceği ön görüşündedir. Uzmanlarca, bu dizilim, yeni ve karmaşık pozisyonel icralar sunma imkânına sahiptir. Bununla birlikte uzmanlar, kervan düzeninde açık tellerin kendi aralarındaki armonik ilişkinin MS3 perde diziliminin işlevselliğine dönük olumsuz etkisinin bulunduğuna işaret etmektedirler.

MS4, diziliminde barındırdığı segâh (si bemol 1) perdesinin ünison ve oktavları hasebiyle, özellikle makam öğretiminde segâh makamı ve ilgili terkiyatın aktarımında bağlama çalgısının kullanımını daha işlevsel bir konuma getirebilir. Halk müziğinin bağlama sazındaki ilgili makam pratiklerinde segâh ve eviç perdeleri dikleşme ve ya pestleşme eğilimi gösterir (Öztürk, 2022). Fakat ilgili perdenin yerinde bağlanması yoluyla özellikle başlangıç seviyesi makam öğretiminde anlatımı kolaylaşabilir. Sonrasında halk müziği ve bağlama icralarındaki entonasyon özelliklerini kavrayan öğrencinin daha bütüncül bir bakış açısı yakalaması mümkün olabilir.

MS4'e dönük uzman öğretici görüşleri, makam-perde ilişkileri düzleminde bir bağlama öğretiminde işe koşulabileceğini göstermektedir. Ajiliteli icra hususunda bazı dezavantajlar yaratabileceği fakat özellikle segâh ve hüzzam makam ve terkiyatının icrasında ve öğretiminde önemli katkılar sunabileceğini üzerinde durulmuştur.

MS5, misket düzeni icralarına yeni ve farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Irak perdesi kararlı makama ve terkiyatın özellikle segâh ve terkipleri ile harmanlanmış çeşitlerinin icrasına yerinden imkan vermesi, model sazın makam öğretiminde kullanımını makul hale getirmektedir.

MS5'in, öğretimde kullanılabilirliğine dönük uzman öğretici görüşlerinin tamamı ileri seviyeyi işaret etmekte ve iki perde dizilimi barındırması nedeniyle icra güçlüğüne yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu sazın bağlama öğretimine katkı sunabileceği başlıkların başında, balli makamsal ve entonasyon teoripratik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Düzen pratiklerindeki tek tipleşmenin önemli bir sebebi, tercih edilen ve/veya yaygınlaşan güncel perde dizilimi olabilir. Bağlamanın çeşitli icra kademelerinde

ve öğretim kurumlarında farklı ve çeşitli dizgilerle icra edilmesi ve bu yöndeki ihtimamın artırılması, bağlamanın tek tipleşmiş ve çeşitliliklerinden arındırılmış bir görünüm sergilemesinin önüne geçebilir ve çalgının anlatım, öğretim olanaklarının genişletilmesi anlamına gelebilir. Öte yanda, icracının bağlamasında kullandığı perde dizilimini doğrudan etkileyen faktörlerin arasında makamsal ihtiyaçların geldiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu yüzden, bağlama icracılığı, öğretimi ve literatürüne doğru bir makamsal perspektiften bakma zaruryeti burada kendini tekrar göstermektedir.

ETİK İZİN

Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 16.05.2023 tarihli 06 toplantı sayılı 2023/173 numaralı izni ile yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akdoğu, O. (1999). *Türk Müziği'nde perdeler*. Ankara, Türkiye: Müzik Ansiklopedisi.
- Art Akademie. (2021, Mart 14). *Kemal dinç-çapraz düzeni-ArtAkademie* [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=g6wpF26tjSk&ab_channel=ArtAkademie
- Aydınlık. (2020, Mayıs 15). *Çay elinden öteye-Yücel Paşmakçı* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=KzoCs0qARLk>
- Creswell, J. W. & Plano Clark, V. L. (2007). *Designing and conducting mixed methods research* (1st ed.). Sage.
- Demir, B. (2008). *Bağlama düzeninde icra edilen ezgilerde değişik çalma tekniklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
- Ekici, S. (1993). *Ramazan Güngör ve üç telli kopuzu*. Ankara, TR: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.
- Erenler, M. (2023, Mart 13). *Mehmet Erenler~Baharın Gülşen Çağında* [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=bgjrM5R9w_M
- Erkan Oğur Müzik Okulu. (2021, 5). *Erkan Oğur* [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=Q_aqUKZuN5E&ab_channel=ErkanO%C4%9FurM%C3%BCzikOkulu
- Erstanburacı. (2007, Kasım 16). *Talip Özkan-01 Havada Turna sesi gelir* [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=90Mx0GggH5s&list=TLPQMTYwN-DIwMjOk6d0CIRE_rA&index=4
- Erzincan, E. (2019). *Bağlama için besteler-Bağlama bozuk misket ve müstezat düzenlerinde*. İstanbul: Temkeş.
- Etikan, H. (2014, Temmuz 7). *Ruhi Su belgeseli* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=fVstKf0RcWc>
- Gereken, S. E. (2020a). *Bağlamada/sazda misket düzeni için egzersiz ve etütlere dayalı öğretim modeli önerisi ve öğrenci başarısına etkisi* (Unpublished doctoral dissertation).

- Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye.
- Gerekten, S. E. (2020b). Bağlama/ saz çalgısı ile ilgili yapılan çalışmalar üzerine bir bibliyografya denemesi. *Eurasian Journal of Music and Dance*, 17, 391-411. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1461503>
- Gerekten, S. E. (2022). Bağlama/saz öğretimine yönelik hazırlanmış yazılı materyallerin tel düzenleri perspektifinde incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(1), 502-524. doi: 10.51460/baebd.1072179
- Hoşsu, M. (1997). *Geleneksel Türk halk müziği nazariyatı*. İzmir, Türkiye: Peker Ambalaj Kağıt San.
- Kaymak, M. (2015, Mayıs 27). *Talip Özkan - Havada Turna Sesi Gelir- TRT Müzik TV* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=2yJcZBQ2l3Y>
- Kıllıoğlu, G. (2017, Nisan 19). *Ali Ekber Çiçek - Haydar Haydar (1974-orjinal klip)* [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=3-EfJBSf_3Q
- Oral, M. (2010). *Bağlamada belli başlı yöresel tavırların icrasında bozuk düzen ile bağlama düzeni arası transpozisyonda oluşan duyum farklılıkları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Özbek, M., Sun, M., Tuğcular, E., Bayraktar, E., & Önder, B. (1989). *Türk Halk Müziği Çalgı Bilgisi*. Ankara, Türkiye: Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Müdürlüğü Yay.
- Öztürk, O. M. (2009). Onyediden yirmidört'e: Bağlama ailesi çalgılar ve geleneksel perde sistemi. *Folklor/Edebiyat*, 15(58), 63-88.
- Öztürk, O. M. (2012). Geleneksel bağlama icrasının gelişiminde üstadlık kültürünün rolü ve belirleyiciliği. *Nida Tüfekçi uluslararası bağlama sempozyumu kitabı içinde*. İstanbul, Türkiye: İTÜ TDMK.
- Öztürk, O. M. (2022). *Türk Müziği'nin temeli olarak halk müziği teorisi ve uygulaması I*. Ankara: Müzik Eğitimi Yay.
- Parlak, E. (2000). *Türkiye'de el ile (şelpe) bağlama çalma geleneği ve çalı teknipleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Peker, Ö. (2017, Ağustos 2). *Oğur Sazı-Benim sadık yarım kara topraktır* [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=gPxSImbL05k&ab_channel=%C3%96zg%C3%BCrPeker
- Sarısozen, M. (1940). Çoksesli müzik ve bağlamalar. *Güzel Sanatlar Dergisi*, 2, 117-124.
- Sazcı. (2021, Eylül 21). *Yılmaz İpek - [1982]* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=4q19ICFcHAE>
- Serdartrk. (2006, Kasım 13). *Ali Ekber Çiçek- Gönül Gel Seninle Muhabbet Edelim* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=bB8vYMEWslQ>
- Şimşek, E. (2019, Kasım 11). *Erdem Şimşek / HERDEM düzeni ile doğaçlama (4 Telli Bağlama)* [Video]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=LYVPbjtMKkA&ab_channel=Erdem%C5%9Eim%C5%9Fek
- Tarabtarab. (2009, Kasım 16). *Talip Ozkan 90 Uskudar* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=kUUMPXFgtFw>
- Telim, B. (2018, Temmuz 18). *Hamit Çine Belgeseli Full* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=Z-fVHP7ibkA>
- TRT Arşiv. (Eylül 2019). *Ruhi Su* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=nOl-DmlJkAI>
- Tura, Y. (2017). *Türk Musikisinin Meseleleri* (3rd ed.). İstanbul, Türkiye: İz.

Güncel Eğitim Bilimleri Araştırmaları VIII

- Uğur, D. (2012, October 16). *Yılmaz İpek* [Video]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=0uxlaCpbJh8>
- Yarman, O. 2023, October 6. 2022-2023 Güz AÜDK1 “Türk Müziği’nde Ses Sistemleri” (Prof. Dr. Ozan Yarman) Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=ff-BeP-ELSuU&ab_channel=OzanYarman
- Yılmaz, Ö. (2015). *Makam, Çok Seslilik ve Yöresel Tavrılar Kapsamında Bağlamada Düzenler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye.